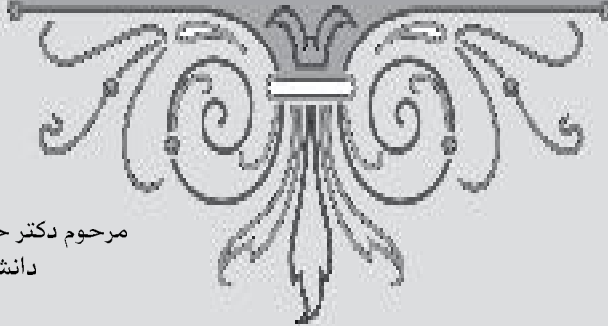
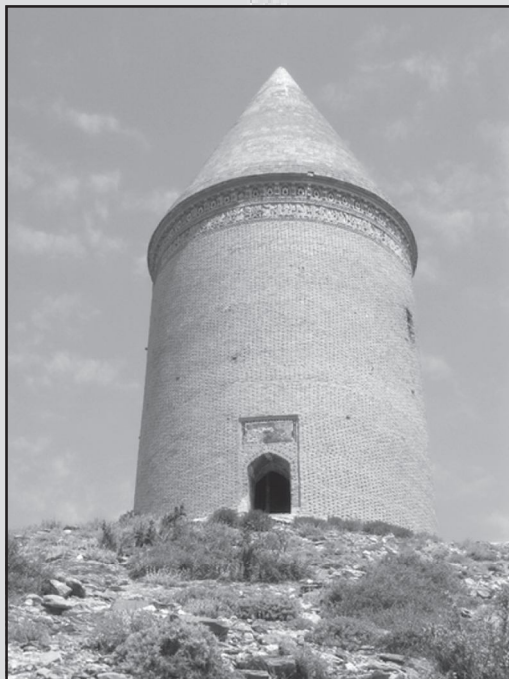

برج رادکان (میل رادکان)

مرحوم دکتر جمشید قائمی
دانشنامه گلستان

برج آرامگاهی متعلق به اوایل سده‌ی پنجم قمری واقع در ارتفاعات جنوبی کردکوی رادکان^۱ در ۲۴ کیلومتری جنوب کردکوی و ۵۴ کیلومتری جنوب غربی شهر گرگان، در طول جغرافیایی ۵۴ درجه و ۶ دقیقه و عرض جغرافیایی ۳۶ درجه و ۳۷ دقیقه واقع شده است. برج رادکان در گویش اهالی محل به رادکان و قلعه گبری، در نزد اهل فن به رادکان غربی^۲ و در فرهنگ پهلوی، «آرتاکانا» نام داشته و روزگاری صاحب نام و نشان بوده است. این برج با شماره‌ی ۱۴۵ در تاریخ ۱۳۱۰/۱۰/۱۵ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است. رادکان در بین کوه‌های مُشک‌زار در شمال، زرک خونی در جنوب، زرشک چال در مشرق، دیاریان در جنوب شرقی و خاکستر دله در مغرب محصور شده است.

راینو راه رسیدن به برج رادکان را از سمت گرگان به سوی جهان‌نما و رادکان پیموده است. امروزه راه شوسه‌ای از جنوب کردکوی به سمت درازنو، سپس به رادکان می‌رود. به استناد کتیبه‌ی آجری که به خط کوفی در زیر گنبد مخروطی برج نوشته شده، این بنا مدفن اسپهبدی به نام «ابوجعفر محمد بن وندرین باوندی» است. ساختمان آن در سال ۴۰۷ق توسط معماری به نام احمد بن عمر آغاز شده و در سال ۴۱۱ق پایان یافته است. آندره گدار بر این باور است که این بنا همانند برج «لاجیم» سوادکوه، به دوره‌ای تعلق دارد که حد فاصل میان سقوط نخستین سلسله و ظهور دومین سلسله سلاطین باوندی است. در این دوره که حدود هفتاد سال به طول انجامید (۴۶۶-۳۹۷ ق)، قابوس بن وشمگیر زیاری و جانشینان وی بر این خطه حکم می‌راندند، اما دامنه‌ی نفوذ و سلطه‌ی آن‌ها، فقط مناطق جلگه‌ای بود و نقاط کوهستانی به باوندیان تعلق داشت.

برج رادکان بنایی است با پلان مدور که قطر خارجی قاعده‌ی آن ۹/۹۰ متر و ارتفاع آن از روی تپه حدود ۲۵ متر است.^۳ پوشش بنا به صورت گنبد دو پوسته گسسته، آهیانه‌ی^۴ آن بستو^۵ با خیز زیاد و خود^۶ آن به صورت مخروط است. دو ردیف قطار بندی و دو کتیبه‌ی کوفی، بخش فوقانی را به صورت زیباترین قسمت بنا درآورده که نام بانی و تاریخ ساختمان بر آن نوشته شده است. کتیبه‌ی پهلوی^۷ برج هنوز خوانده نشده، اما عبارت کتیبه کوفی چنین است: «بسم الله الرحمن الرحيم. هذا قبر الصفهيد ابو جعفر محمد بن وندرين باوندی فی سنه احدی عشر و اربعمائه الهجریته ۴۱۱هـ.»

در قسمت بالایی خطوط کوفی، تزئین گچبری زیبایی به چشم می‌خورد که به شکل گل لاله در یک کادر جداگانه، دور تا دور قسمت زیرین گنبد را پوشانده است. خط کوفی برج، از نوع گره‌دار است، زیرا حروف این کتیبه، اشکال مختلفی به خود می‌گیرد و در بین برخی از آن‌ها، نقوش شبه تاج به نظر می‌رسد و انتهای برخی از حروف، از جمله حرف (و)، دو مرتبه گره خورده، سپس راست می‌شود.

ورودی بنا، رو به سمت جنوب است که در ارتفاع یک متر و ۷۰ سانتی‌متری زمین واقع شده و ارتفاع ورودی، ۲ متر و ۱۰ سانتی‌متر و عرض آن یک متر و ۲۰ سانتی‌متر است. توصیف مینورسکی، دانشمند روسی، در دیباچه‌ی ویس و رامین چنین است: «در گرگان یک برج استوانه‌ای آجری است که میل رادکان خوانده می‌شود و تقریباً چهل یارد (تقریباً ۳۶ متر) ارتفاع دارد با مغاره‌ای مخروطی که محیط خارجی آن ۳۱ یارد است و محیط داخلی آن ۱۱/۵ یارد و اندازه‌ی قطر درونی ۶/۲۵ یارد است و این میل بر کمر کوه واقع و از مسافت بسیار دور نمایان است.» راینو نیز همین مشخصات را در کتاب مازندران و استرآباد آورده است. در مورد کتیبه‌ی زیر مخروط، شرحی در کتاب «هومیردوهل» به نام «مسافرت‌هایی در ترکیه و ایران» آمده که نشان می‌دهد آن جا، قصر اسپهبد ابو جعفر محمد بن وندرین باوند، مورخ ربیع الثانی ۴۰۷ق بود.

طرح داخلی بنا، مدور و دارای نمایی بسیار ساده است. بر بالای ورودی بنا، کتیبه‌ای به خط کوفی وجود داشته که اکنون قسمت ناچیزی از آن باقی مانده است. قسمت اعظم آن را که تا دوره‌ی قاجار باقی مانده بود، رایینو به نقل از ساکنان محل نوشت: «... کنسول سابق روس آن را از بین برده است.»

طرح گنبد مخروطی این برج را تقلیدی از گنبد قابوس می‌دانند، با این تفاوت که گنبد برج رادکان، دو پوسته است. آجرهای آن نیز که در همه بدنه به کار رفته، از نظر پختگی، رنگ و استحکام مانند آجرهای گنبد قابوس است، با این تفاوت که آجر ریشه‌دار پوشش گنبد خارجی میل رادکان در مقیاس کوچک‌تری تهیه شده است. تفاوت دیگر آن با بنای قابوس در این است که روزنه‌ی برج رادکان برخلاف روزنه‌ی شرقی بنای قابوس که در بدنه‌ی مخروط ساخته شده، در بدنه‌ی مدور برج دیده می‌شود. از نظر تزئین نیز، علاوه بر تزئین آجری، تزئین گچبری نیز در میل رادکان به چشم می‌خورد که بر برج قابوس برتری دارد. این نوع گنبد مخروطی و شیب‌دار، که گنبد «رک» نامیده می‌شود، بیشتر در شمال ایران به چشم می‌خورد که البته ویژگی آب و هوایی منطقه عامل مهمی است تا در پوشش بناها، از سقف شیب‌دار استفاده شود.

سوراخ‌های بدنه‌ی برج، جای داربست بوده که به هنگام ساخت بنا تعبیه شده است. برخی از این سوراخ‌ها پر شده‌اند. مقطع سوراخ‌های چوب‌بست مربع بوده و هیچ یک از آنها، همهی ضخامت دیوار را در برنگرفته است.

بنابر آنچه مشهور است، در مسیر راه‌های مهم و پر رفت و آمد، عمارت‌های بلندی برای راهنمایی رهگذران ساخته می‌شد که بعدها بیشتر آنها تبدیل به آرامگاه شده‌اند. به عنوان نمونه، مناره‌ی «کج» کاشان بی آن که پیوندی با مسجد یا بناهای مذهبی دیگر داشته باشد، در جایی برپا شده که راه‌هایی بدان جا می‌رسید و یا از کنار آنها می‌گذشت. در نام میل‌ها نیز بیش از همه به «رادکان» برمی‌خوریم که رادکان خراسان و رادکان گرگان از معروف‌ترین آنها بوده و جزو آثار بسیار زیبای معماری شیوه رازی به شمار می‌روند.

وجود کتیبه‌ی کوفی بر جداره‌ی بیرونی برج رادکان که این بنا را مقبره‌ی اسپهبد ابوجعفر می‌داند، این احتمال را ضعیف می‌کند، زیرا بین آجرکاری کتیبه و جداره‌ی برج، هیچ‌گونه فرقی دیده نمی‌شود.

افزون بر این، همان‌طور که در متون تاریخی آمده، در حدود ۲۰ متری غرب این بنا، برج دیگری بوده که در زمان رایینو، اثری از آن باقی نمانده بود و بدیع‌الزمان میرزا (حاکم استرآباد)، آجرهایش را در تکیه‌ی رادکان به کار برده است. اهالی محل معتقدند که برج ویران شده متعلق به استاد و برج پا بر جا، متعلق به شاگرد بوده است و شماری نیز بر این باورند که برج ویران شده به مناسبت یادبود زن اسپهبد، بنا شده بود. با این اوصاف، این گونه به نظر می‌رسد که میل رادکان در اصل برای آرامگاه اسپهبد بنا شده و از آن به عنوان راهنمای مسافری نیز استفاده می‌شد.

در سال ۱۳۳۵ش، گروهی داخل برج را حفاری کردند و هیأت اعزامی که مأموریت داشت درستی و نادرستی آن را دریابد، نتیجه مشاهدات خود را چنین گزارش داد: «استخوان دست و پای جنازه‌ای که بر خلاف افراد عادی، قطور بود، پیدا شد.» همچنین در سال ۱۳۴۸ش، در قسمت تپه، بار دیگر به وسیله‌ی گروه خارجی نقشه‌برداری شد. پایه‌ی بنا و همچنین اطراف ورودی آن، صدمات زیادی دیده و در برخی از قسمت‌های پایه، آجرهای آن را کنده و به سرقت برده بودند. غیر از خرابی پایه، گنبد مخروطی آن در سمت شمالی و غربی نیز آسیب زیادی دیده و تعدادی از آجرهای آن کنده شده، که البته این قسمت را عوامل طبیعی همچون باد و باران و برف به این صورت درآورده بود.

به منظور ترمیم خرابی‌های ناشی از حوادث طبیعی و غیر طبیعی، انجمن آثار ملی ایران در سال ۱۳۴۸ش، مبلغ ۱۲ میلیون ریال را به عنوان کمک به بازسازی بناهای تاریخی در اختیار سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران قرار داد که ۳۹ بنای تاریخی، از جمله برج رادکان با این مبلغ تعمیر شد و قسمت مخروط آن، به همان سبک قدیم مرمت گردید. سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، بین سال‌های ۱۳۵۵-۱۳۴۵ش، ۴۷۲ بنا را در سطح کشور تحت تعمیر قرار داد که برای آن‌ها مجموعاً ۱/۹۶۳/۵۱۹/۸۹۸ ریال هزینه کرد و از این مقدار، ۴۳۳۵۰۲ ریال هزینه‌ی مرمت برج رادکان کردگی شد. پس از آن، این برج در زمهری آثاری درآمد که تعمیر آن، پایان یافته و ادامه‌ی بازسازی آن، غیرضروری تشخیص داده شد. برای حفاظت برج در سال ۱۳۵۰ش در روستای رادکان، انجمنی به نام «انجمن حفاظت آثار باستانی» تشکیل گردید.

در سال‌های ۸۷-۱۳۸۶، اقدامات استحکام بخشی بخش‌های پایینی برج و اقدامات محافظتی در برابر عوامل آسیب رسان طبیعی از جمله رطوبت، توسط اداره میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان صورت گرفت.

منابع:

- ایرانشاهی، رحیم. (۱۳۸۶). مطالعه، شناخت، آسیب‌شناسی و طرح مرمت برج رادکان. [بی‌جا]: [بی‌نا].
- پیرنیا، محمدکریم، و کرامت‌الله، افسر. (۱۳۵۰). راه و رباط. تهران: سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران.
- ذبیحی، مسیح. (۱۳۶۳). گرگان‌نامه. تهران: بابک.
- رایینو، یاسنت لویی. (۱۳۶۵). سفرنامه مازندران و استرآباد. (ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی). تهران: علمی و فرهنگی.
- زمانی، عباس. (۱۳۵۲). خط کوفی تزئینی در آثار تاریخی ایران. هنر و مردم، ۱۲۸، ۳۳-۱۵.
- صعیدی، محمد سعید. (۱۳۵۶). کارنامه اداره فرهنگ و هنر گرگان و دشت از بدو تأسیس تا ۲۵۳۵. گرگان: اداره فرهنگ و هنر گرگان و دشت.
- طاهری شهاب، محمد. (۱۳۳۷). گنجینه‌های تاریخی مازندران. تهران: سالنامه کشور ایران.
- کیانی، محمدیوسف. (۱۳۶۸). معماری ایران دوره اسلامی. فهرست بناها (جلد ۲). [بی‌جا]: [بی‌نا].

۱. «راد» و «رد» در پهلوی به معنای نظم، رده و ترتیب آمده و «رادکان» شاخصی است که مسافر را راهنمایی کرده و به راهبمایی او، نظم و ترتیب می‌دهد. (پیرنیا، محمدکریم و افسر، کرامت‌الله، ۱۳۵۰). راه و رباط. تهران: سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران). بعدها به عنوان آرامگاه یکی از شخصیت‌ها مورد استفاده قرار گرفت.

۲. برجی به همین نام در شمال خراسان رضوی (فوجان) که به «رادکان شرقی» معروف است.

۳. برخی منابع، ارتفاع این برج را ۳۵ متر نوشته‌اند و برخی ۳۷/۵ متر (سنوده، منوچهر. (۱۳۷۷). از آستانرا تا آستانریاد (جلد ۵). تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی).

۴. آهیانه: پوسته درونی گنبد

۵. بسنو: نوعی گنبد

۶. خود پوسته بیرونی گنبد.

۷. وجود خط پهلوی در برخی از برج‌های ایران مانند «لاجم» سوادکوه و «رادکان» کردکوی، خود دلیل روشنی است بر تداوم فرهنگ باستانی مردم نقاط شمالی ایران که هنوز به طور کامل، فرهنگ قوم مهاجر را نپذیرفته و در چنین مسواری، برای نمایاندن شاخص‌های فرهنگی خود، کوشش داشته و بدین ترتیب، استقلال فرهنگی خویش را تا اندازه‌ای حفظ کرده‌اند.

- گدار، آندره. (۱۳۷۱). آثار ایران (جلدهای ۳ و ۴). (ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم). مشهد: آستان قدس رضوی.
- مداح، کاظم. (۱۳۸۵). میل رادکان. کتاب فصل گرگان، ۱، ۹۲.
- مشکوتی، نصرت‌الله. (۱۳۴۵). جرجان. گنبد قابوس. هنر و مردم، ۵۱، ۳۳-۳۹.
- مصطفوی، محمدتقی. (۱۳۴۵). نگاهی به هنر و معماری ایران. تهران: سیمای شمال.
- معینی، اسدالله. (۱۳۴۴). جغرافیا و جغرافیای تاریخ گرگان و دشت. تهران: شرکت سهامی طبع کتاب.
- ملگونف، گریگوری. (۱۳۶۴). سفرنامه ملگونف به سواحل جنوبی دریای خزر. (ترجمه و تصحیح مسعود گلزاری). تهران: دادجو.
- مهران، محمود. (۱۳۵۵). کارنامه ده سال خدمت سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران. تهران: سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران.
- میرزا ابراهیم. (۱۳۵۵). سفرنامه استرآباد، مازندران، گیلان و ... (به کوشش مسعود گلزاری). تهران: بنیاد فرهنگ ایران.